

Vloeken in een vlakke wereld

Zeven korte notities n.a.v. het werk van Els Nouwen

Tom Hannes, september 2020

1

Oorspronkelijk zou ik in het voorjaar een toespraak houden op de opening van een tentoonstelling van Els Nouwen. Door de eerste COVID-golf ging die plots niet door. Er ging toen zoveel plots niet door. Nu, een half jaar later, heeft het vervloekte virus de wereld nog altijd in zijn macht. Ik werk als therapeut en sinds de zomer gaat het in mijn praktijk nauwelijks over wat anders dan de vermoedheid, de onzekerheid, de eenzaamheid voor velen, de reguliere en sociale media die bol staan van de elkaar bekampende meningen, fake news, zelfverklaarde expertise, politieke geharrewar en gevloek. Veel gevloek. Want vloeken is wat we doen als het niet meer weten én tegelijkertijd aanvoelen dat we het dringend wel zouden moeten weten. De verleiding is dan groot om ons over te leveren aan goedkope meningen, onszelf en elkaar de dementie in tierend tegenover wie het niet eens is met ons. In die zin zijn de COVID-golven weinig meer dan een symptoom van ons tijdperk.

2

De tentoonstelling gaat gelukkig nu wel door, en wel tijdens de tweede COVID-golf, die zoveel sneller kwam dan verwacht. (Of is het al de derde?) Deze keer vroeg Els me een tekst te schrijven, omdat een live toespraak in de nieuwe omstandigheden niet de beste optie zou zijn. Ik was niet meteen enthousiast. Schrijven over beeldend werk is zoveel moeilijker dan fysiek tussen de schilderijen staan en je ervaringen uitdrukken. Woorden drukken sowieso nooit precies uit wat er gebeurt tijdens een live kunstervaring, maar die woorden ook nog eens zwart op wit vastleggen voelt al helemaal aan als vloeken in de kerk. Het past niet. Zeker met de schilderijen die Els Nouwen ons weet te presenteren. Telkens als ik ernaar kijk, word ik overspoeld door een vortex van indrukken, stemmingen, zintuiglijke en emotionele reacties. Ik ben verward, klaarwakker, geprikkeld, geïnteresseerd, onthutst... Er schiet zoveel door mijn lijf en mijn geest. Maar geen woorden. Hoe begin je dan aan een tekst?

3

Of neen. Er is wel degelijk één woord dat opkomt. Eentje. Telkens als ik een werk van Els zie, weerklinkt in de stroom van mijn viscerale reacties altijd weer dat ene binnensmonds gesmoorde woordje: 'God-ver-doem-me'. Als een teken, trillend in de volle rijkdom van betekenissen die het woord in het Vlaams heeft: verbluffing, ontzetting, frustratie, enthousiasme, verschrikking, ontzag... Het werk van Els vloekt. En hoe!

4

Er zijn vanzelfsprekend de weergaloos vloekende kleurencombinaties. Er is de high-brow kitschervaring waarop het werk ons zo gul trakteert en die zoveel dingen die niet netjes bij elkaar horen toch vetjes naast en op elkaar zet. Er is de dialectiek van de vlakke fotorealistische afbeeldingen (spreek haar erop aan en ze doet alsof het niks is, maar kijk maar eens goed, het is echt straf) en de impasto of uitgeveegde graffiti-gestes (dat ziet er voor het ongeoefende oog misschien gemakkelijker uit, maar jongens, ook dit is echt zo sterk!). Het vloekt allemaal dat het klettert. Het is haar signature style, waarin ze blijft zoeken, variëren en wroeten. De kijker wroet mee: wat staat hier nu? Welke laag geeft nu precies

commentaar op welke laag? De graffiti op de foto, of de foto op de graffiti? Dat alleen al houdt je per schilderij moeiteloos een half uurtje bezig, terwijl je ondertussen steeds meer aspecten van de opbouw en de beelden blijven opvallen en je de draad steeds meer kwijtraakt. Alsof een dronken Keats in je oor fluistert: 'A thing of confusion is a joy forever.'

Rommelige, chaotische werken maken is niet zo moeilijk. Maar ze zo prikkelend, zo uitdagend maken als de werken van Els vereist discipline en een verfijnd artistiek inzicht. Els overtuigt ons, maar we weten niet precies waarvan. Ze heeft *iets* geschilderd en dat iets is niet zòmaar iets. Het gaat *ergens* over. Iets dat zij mogelijk wel weet – zoveel vertrouwen installeert het werk wel in ons – dus blijven we kijken. Zoekend. In verwarring. Bodemloos. En dan komt bij mij zo vaak opnieuw die ene beroemde versregel van Hölderlin op: Ein Zeichen sind wir, deutungslos. Een teken zijn we, zonder betekenis. Wat me op zijn beurt weer doet denken aan de uitspraak van Marcel Duchamp dat een kunstwerk pas wordt afgemaakt in de geest van degene die ernaar kijkt. Maar hoe maken we dit werk af, zo deutungslos?

5

Hölderlins vers heeft het niet over een canvas. Het zegt dat wijzelf een betekenisloos teken zijn. En ook dat maakt zeker deel uit van het magnetisme van Els' werk. Vandaag, tweehonderd jaar na Hölderlin, vormt een gelijkaardige duizeling van juxtaposities voor ons allemaal de humus van onze eigen dagelijkse ervaringen. De vlakke wereld waarin zoekend naar zin gevloekt wordt is niet alleen het canvas, maar ook de wereld waarin we elke dag leven. Er zit godverdomme niemand aan het stuur, zegt het cliché al decennia, maar dat maakt de huidige situatie nog niet minder acuut. Want als zelfs een virusje als COVID de boel al zo plat krijgt...

Onze deutunglose situatie is economisch, ecologisch, politiek, cultureel, filosofisch en spiritueel zo ver doorgedreven dat we mogelijk voor een monumentaal kantelpunt in onze geschiedenis staan. Fascinerend zonder meer. Maar ook akelig verwarrend. Want in welke richting zal de kanteling doorslaan? Ligt die richting sowieso al vast? Wat is onze eigen rol daarin? Wat zal ons teken-zijn betekenen? Als individu, als burger, als wat dan ook? Die vraag staart ons elke dag in het gezicht, maar we houden er niet van om ze aan te kijken, bang als we zijn dat de vraag ons als een Medusahoofd zal verstenen. Maar we weten heus wel dat we ooit een antwoord zullen moeten leveren. Met ons handelen, ons spreken, ons voelen, ons denken, ons kijken. We zijn immers niet alleen kinderen van onze tijd, we zijn er ook de ouders van.

De bodemloosheid die we daarbij ervaren – en die mijn therapiepraktijk zo vaak aan bod komt – voel ik zintuiglijk, fysiek zelfs, als ik voor het werk van Els Nouwen sta. De gulheid, de virtuositeit, het technische vakmanschap waarmee Els uitpakt kan ons misschien verleiden om wel te kijken naar ons betekenisloze teken-zijn. Om ons hoofd niet weg te draaien voor de vraag. Ook in de uren en dagen nadat we de expo verlaten hebben. Zo werkt het toch bij mij.

6

Waar het gevloek het hoogst, is het sacrale nabij. Anders zou het vloeken geen enkele betekenis hebben. Vloekende christenen misbruiken de naam van *hun* God, niet die van Jupiter. Als de zentraditie stelt dat als je de Boeddha tegenkomt je hem moet doden, dan is dat uit ontzag voor de Boeddha. Ze gaan niet Krishna doden, die hoort bij de hindoes. Niet dat ik hier nu plots God of de traditionele mystiek wil bij sleuren. (Hoe verleidelijk dat ook zou zijn met een werk als *Cross*, waar ik tijdens een atelierbezoek mijn ogen niet van kon afhouden.) Maar ik begon na een tijdje staren naar de schilderijen wel te beseffen dat ze zo prikkelend zijn omdat ik ernaar kan kijken als naar iconen. Iconen van onze duizelingwekkende tijd. Van onze kantelende cultuur, die zich bevindt in de fascinerende maar akelige fase tussen 'daar waar ze zichzelf niet *meer* begrijpt' en 'daar waar ze zichzelf *nog* niet begrijpt'.

Het citaat van Hölderlin kwam niet voor niets uit zijn gedicht *Mnemosyne*, de naam de Griekse godin van het geheugen, waarvan neurologen ons vertellen dat die niet zozeer dient om alles te onthouden, maar om onszelf een coherente wereld te vormen. Niet voor niets verwees ik ook naar Duchamp, die – hoewel voornamelijk berucht als die kerel van dat omgekeerde urinoir – naarstig en ernstig op zoek was naar een manier om de kunsten weer een dienende rol te laten hebben, zoals in de renaissance. Hij dacht daarbij met name aan het werk van Cranach – die, o gelukkig toeval, net als Els, zo overtuigend een mensenhuid kon schilderen. In Duchamps ogen waren de moderne kunstenaars te vol van zichzelf en dienden ze voornamelijk zichzelf. Honderd jaar na zijn bedenkingen lijkt zelfbediening wel het grote bindmiddel van onze cultuur te zijn geworden. Ieder zorgt voor zichzelf en de onzichtbare hand zal wel voor het algemene belang zorgen, klinkt de catechismus. Met als gevolg een angstaanjagend toenemend zelfbedienende politieke klasse en een pathologisch zelfbedienende economisch systeem.

Wat zou dat in deze vlakke wereld van het geïnstitutionaliseerde eigenbelang kunnen zijn: vloekende sacraliteit? Wie weet zit het in de *zichtbare* hand van het *dienende* gebaar. En dat zou kunnen beginnen met de gulheid, de overgave, de moed om rechtop te staan in het ongewisse van onze tijd en daar vorm aan te geven. En wie weet is dat wel wat een werk van Els Nouwen ons kan bieden. Opdat de niet-meer-of-nog-niet-betekenisdragende tekens van het canvas aan het trillen kunnen slaan in interactie met de deutinglose tekens in onze borstkas. Om ons te helpen om op hoogkwalitatieve wijze met onze mond vol tanden te staan en te voelen wat dat met ons doet. Tot de tekens zoveel trillen dat ze genoeg kunnen betekenen om het opnieuw en anders aan te pakken. In onszelf. En in de wereld. Wishful thinking? Misschien. Maar daar begint het.

7

Neen, ik denk niet dat Els Nouwen de bovenstaande zes punten bedenkt terwijl ze schildert. Ik heb geen idee hoe of wat ze denkt als ze schildert. Maar dit is wel wat er in mij opduikt als ik het mezelf gun om lang genoeg naar haar werk te kijken. Trillend als de unfinished business die we allemaal zijn. Ik wens u een heerlijk en lang vloekende ervaring toe.